

هیأت‌های تجار، اصناف و زارعین تویسرکان

علی ططری*

مقدمه

به عقیده اکثر مورخان و پژوهشگران با رشد تجارت، کارکرد اجتماعی و سیاسی طبقه تجار و اصناف در ایران دوره اسلامی به ویژه در دوره حکومت ملی صفویه نمود بارزتری یافت. سیاست شاهان صفوی در جهت صدور ابریشم ایران به بازارهای اروپایی و نقش ترانزیتی ایران که شرق دنیای آن روز را به غرب متصل می‌کرد، سبب شد شاهان مذکور توجه خاصی به تجارت و بازرگانی داشته باشند. این سیر پیشرفت و تحول در امر تجارت سبب شد به تدریج قشری از تجار در شهرهای بزرگ ایران به وجود آید و حتی در حد زمینداران و اشراف ملاک ارتقای اجتماعی یابند. این مهم، در دوره قاجار با شکل‌گیری طبقه تجار چشمگیرتر شد. تجار در دوره قاجار به اعتراف و اشاره اکثر سفرنامه‌نویسان و مورخان داخلی و خارجی از احترام ویژه‌ای برخوردار بودند و نزد مردم و همچنین دولتمردان و دربار جایگاه ویژه‌ای داشتند. شاید بتوان گفت طبقه تجار و اصناف بخش عمده طبقه بورژوازی عهد قاجار را تشکیل می‌دادند.

آنان در بسیاری از امور اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه خود سهم بودند و همچنان که می‌دانیم در جنبش مشروطه نقش تجار در کنار روحانیان و روشنفکران بسیار قابل توجه بوده است. با پیروزی انقلاب مشروطه، تجار و اصناف که به نقش سازنده و رسالت اجتماعی خود بیش از پیش آگاه شده بودند، به تأسیس اتحادیه‌ها و سندیکاهایی در بیشتر نقاط کشور

دست یازیدند. تا پیش از این تاریخ، اغلب اتحادیه‌ها و مجامع تجار به تهران، تبریز، اصفهان و چند شهر بزرگ دیگر کشور خلاصه می‌شد. اما از این زمان «بتدریج تجار توانستند با شعبه‌های شهرستان خود مرتبط شوند و یک شبکه ارتباطی گسترده در شهرهای مختلف کشور ایجاد نمایند. این امر به آنان کمک کرد تا به صورت وسیع و هماهنگ به اعلام مواضع مشترک در مسائل سیاسی - اجتماعی بپردازند.»^۱

پس از انقلاب مشروطه، شکل‌گیری اتحادیه‌های تجار به حدی گسترش یافت که به شهرهای کوچکتر نیز راه پیدا کرد. این روند رو به گسترش، از آن جهت که طبقه تجار در جریان تاریخ معاصر ایران که حتی تا انقلاب ۱۳۵۷ نیز تداوم داشت، مورد توجه پژوهشگران تاریخ معاصر ایران است. بنابر این، نگارنده کوشیده است چند سند از اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی که به موضوع فوق ارتباط دارد را به محققان این دوره معرفی نماید.

شرح سند

در زیر، هفت سند از اتحادیه تجار و همچنین اصناف و زارعین تویسرکان^۲ ارائه گردیده است. در میان این اسناد، سال تأسیس اتحادیه و اسامی برخی از رؤسای هیأت تجار و اصناف^۳ قابل شناسایی است. بی‌گمان، این اسناد تا اندازه‌ای چگونگی شکل‌گیری اتحادیه‌های تجار در شهرهای کوچک را نشان می‌دهند. مضمون اسناد درخواست اتحادیه‌های فوق

از مجلس شورای ملی برای ایجاد «محکمه صلحیه»، «تعریض و مرمت جاده ارتباطی تویسرکان به ملایز» و نیز «تقاضای احقاق حقوق پایمال شده خود توسط حکومت و نظمی»^۴ می‌باشد.

اینجا پرسشی پیش می‌آید که چرا اتحادیه‌های تجار و اصناف و زارعین وارد عمل شده‌اند؟ در این اسناد، منافع تجار و اصناف فوق در لابلای تقاضاهای آنان کاملاً مشهود است. توضیح آن که ایجاد راه ارتباطی علاوه بر کاستن هزینه‌های حمل و نقل کالاها و بسته‌های تجاری کالا، رفت و آمد به آن سامان را برای بازرگانان و دیگر رهگذران هموار می‌کرده است. همچنین، بر تأمین امنیت تجاری منطقه نیز تأثیر بسزایی می‌گذارده است. از سوی دیگر، تأسیس «محکمه صلحیه»^۴ از آن روی که محاکم قضایی می‌توانستند از حقوق تجار در برابر متعرضان به اموال و املاک آنها محافظت کنند و چون سپری در برابر اشرار و تعدیات آنها قرار گیرند.

اما این پاسخ کاملی نیست باید توجه داشت که لایه‌های پایین‌تر اجتماع، از این اصلاحات چه سودی می‌بردند. اگر اغراق نباشد در طول تاریخ توسعه اقتصادی و رشد مبادلات بازرگانی در یک منطقه می‌توانسته بر «مقام شئون زندگی مردم تأثیر مثبت و محسوسی بر جای گذارد. بدون شک این گونه فعالیت‌های تجار و اصناف برای مردم منطقه خود نیز پرفایده بوده است. مردم، همیشه به تجار و بازرگانان خوش نام به عنوان امین مال خود مراجعه می‌کردند و

معضلات اقتصادی سیاسی و اجتماعی خود را با آنان در میان می گذاردند.

«اعتراض های تجار در خصوص قوانین، لوايح، رفتار برخی از اعضای حکومت، مصوبات مجلس و مسائلی از این دست نیز از طریق اتحادیه مطرح می شد.»^۷

فرای مطالب فوق، می توان چنین تصور نمود که تجار در این دوره علاوه بر روحانیان، محل رجوع بسیاری از مردم طبقات پایین تر جامعه بوده اند، کسانیکه در درازای تاریخ ایران گوش شنوایی برای شنیدن آلام و تقاضای به حقشان وجود نداشته است.

تجار به سبب ارتباط تنگاتنگی که با توده مردم داشتند، می توانستند به خوبی دردهای جامعه را درک کنند. به ویژه آن که خیلی از تجار این دوره، قبلاً از افراد زجر کشیده و طبقات فرودست جامعه خویش بودند و با تلاش و ممارست مال و اموالی را به دست آورده بودند، شرایطی که نسل دوم این تجار در آن قرار نداشتند.

گوینو در سفرنامه خود به درستی اشاره می کند که: «در ایران شاید تجار یکی از محترم ترین قشرها باشند. مردم احترام زیادی به آنها قائل هستند. از آنجا که آنها از مخاطرات غیر ضروری احتراز می کنند و چون تجار مثل پسران خود، که کم و بیش ثروت زیادی به ارث می برند که از پدرانشان به آنها می رسد، نیستند. آنها از مباهات لفظی و انواع و اقسام دسایس دوری می جویند. آنها احتیاج به احترام عمومی دارند و به دقت از آن بهره می جویند.»^۸

به هر روی «هیأت های تجار و اصناف و زارعین تویسرکان» نیز در مجموعه ای از نامه نگاری ها به عنوان یک تشکل اجتماعی، خواسته های خود و مردم شهرستان را به پایتخت نشین ها - به خصوص مجلس شورای ملی - انعکاس داده اند، که در زیر به شرح و معرفی آنها می پردازیم.

هیئت اتحادیه تجار و اصناف تویسرکان -
نمره ۱۰۰ - مورخه اول برج دی ماه ۱۳۰۴

سند شماره ۱

ساحت مقدس مجلس شورای ملی شیداله
ارکانه

دستخط جوابیه هیئت اتحادیه تجار کسبه تویسرکان در تحت نمره ۲۴۰۶۴ زیارت گردید راجع به دو فقره درخواست اهالی که یکی وکیل بالاستقلال و دیگری اداره صلحیه که مرقوم بود که مقرون به اجابت است بدبختانه تاکنون اثری نه بخشیده است و جمعی بدهکار که زحمات چندین ساله کسبه که چهار شاهی تحصیل نموده اند و آنها برده اند حاضر شده اند برای اضمحلال طلب ماها بیچارگان هرگاه در مقام مطالبه برمی آئیم می گویند رجوع به عدلیه نمائید اصرار می نمائیم کتک می خوریم می خواهیم به عدلیه مراجعه نمائیم تویسرکان ندارد بضاعت رفتن ملایر و محاکمه طولانی هم که نداریم آیا این یک مشت اهالی بدبخت از ملت ایران خارج هستند استدعای عاجزانه آنکه استرحاماً عطف توجهی فرمایند یا امین صلحی برای ماها انحرام فرمائید یا وصل مطالبات ماها را به حکومت وقت رجوع فرمائید غیر این باشد در فشار طلبکار تجار کرمانشاهانی و همدانی مستقیم بکلی مضمحل خواهیم شد.
[مهر] اتحادیه تجار و اصناف تویسرکان

سند شماره ۲

علامت شیر و خورشید - وزارت عدلیه
- اداره کابینه - دایره تحریرات - بتاریخ ۲۳
آذرماه ۱۳۰۴ - نمره ۱۸۶۸۶
ریاست محترم مجلس شورای ملی

به استحضار از مفاد مرقومه محترمه نمره ۲۳۲۳۶ و سواد مشروحه اهالی تویسرکان راجع به تقاضای تشکیل محکمه صلحیه جواباً زحمت می دهند تشکیل محکمه عدلیه در نقاطی که فعلاً محکمه در آنجاها دایر نیست موقوف بازدید بودجه وزارت عدلیه است از وزارت مالیه اعتبار برای این قبیل تشکیلات خواسته شده اگر اعتبار بدهند البته اقدام به تشکیلات خواهد شد والا باضیق بودجه وزارت عدلیه توسعه تشکیلات قضایی و قبول تقاضای اهالی تویسرکان موقعی باقی خواهد ماند.

برای تذکر جلب توجه به نکته ذیل می نماید برای تسهیل انجام مقاصد عامه و اظهاراتی که اغلب از طرف آقایان نمایندگان محترم می شود وزارت عدلیه با موافقت وزارت مالیه لایحه بدهد تنظیم و تصریح داشته است و برخلاف توجه آن مساعدتی که تصور می شد از طرف آقایان نمایندگان محترم مبذول نگردید.

[مهر] وزارت عدلیه^{۱۰}

[امضا]

سند شماره ۳

هیئت اتحادیه تجار و اصناف تویسرکان -
نمره ۵۶ - مورخه ۱۰ برج شهریور ۱۳۰۴
ساحت مقدس دارالشورای ملی شیداله
ارکانه

ما اهالی تویسرکان که از اول بی بضاعت بودند و خاطر مبارک اولیا امور مستحضر است که در سنه ماضیه برای تهیه سربازگیری در چه فشاراتی بوده فصلی نکرد حریق بازار واقع شد که با ثمره از آن جزئی هستی به عرضه نیستی رسیدیم مکرر کتبی و تلگرافی شرح عجز و انکسار خودمان را عرضه داشته و جوابهایی که وعده مساعدت بود میرسید و پیوسته در افکار بوده که مساعدت و رفعتی شود بدبختانه اثری بظهور نرسید برای اینکه مثل سایر ولایات توسعه تجارتی پیدا شود از ریاست جلیله لشکر غرب درخواست شد که بقشونی امر شود از ملایر به تویسرکان جاده یا شوسه نمایند بلکه آتیه در حیث عبور راه نجاتی باشد این امر فرمایید و خود ماها اهالی وجهی با هزاران زحمت تهیه و به مصرف جاده رسانیده نیمه تمام مانده و اهالی درمانده و عاجز شده که تمام برسانیم و هرگاه تمام نشود زمستان بکلی هرچه خرج شده مضمحل به صورت اصل می شود تمنا می کنم محضاً لله ما بیچارگان عاجز را هم جزو ملت ایران بشمارید در عوض وعده های مساعدت حریق بازار این قضیه جاده را امر باتمام فرمایید. موجب مزید دعاگویی و امیدواری یکمشت کسبه و رعیت بیچاره خواهد بود. از طرف هیئت اتحادیه تجار و اصناف تویسرکان.

[مهر] اتحادیه تجار و اصناف تویسرکان
(۱۳۴۳)

ترتیب جریان امر آگاه خواهد شد.
به امضای نایب رئیس

[امضا ناخوانا]

سند شماره ۴

علامت شیر و خورشید - وزارت جنگ -
نمره ۴۷۷۰ - تاریخ ۷ [تیر] ماه ۱۳۰۴
ریاست محترم مجلس شورای ملی
در جواب مرقومه نمره ۴۶۶۹ منضم
بسواد مشروحه هیئت اتحادیه تجار و اصناف
تویسرکان راجع به اتمام تعمیر و تسطیح جاده
بین ملایر و تویسرکان اشعار میدارد برطبق
راپرت امیر لشکر غرب تسطیح جاده مزبور و
سایر خطوط دیگر تقریباً به اتمام خواهد رسید.
ریاست عالیہ کل قوا

[امضا، رضا]

از طرف هیئت اتحادیه تجار و اصناف
تویسرکان

[مهر] اتحادیه تجار و اصناف تویسرکان
«۱۳۴۳»

سند شماره ۵

علامت شیر و خورشید - مجلس شورای
ملی - نمره ثبت کلی ۲۱۲۳۴ - تاریخ اطلاع
۲۶ مهرماه ۱۳۰۴

وزارت جلیله جنگ

از هیئت اتحادیه تجار و اصناف تویسرکان
مشروطه رسید و متظلمند که جاده بین ملایر و
تویسرکان را که برحسب تقاضای اهالی از امارت
لشکر غرب اقدام به تعمیر و تسطیح شده بود
تکمیل نشده و در هذہ السنه چنانچه اقدامات
نهایی آن نشود در زمستان مخارجی که شده از
بین خواهد رفت مواد مشروحه مزبور تلو ارسال
و متمنی است چگونگی قضیه را توضیحاً اعلام
فرمایید تا جواب عارض داده شود.

به امضای نایب رئیس

تویسرکان

هیئت اتحادیه تجار و اصناف

از مفاد و عرض حال شما راجع به تسطیح
و تعمیر راه تویسرکان بملایر اطلاع حاصل و
بوزارت جنگ مراتب خاطر نشان گردید ثانیاً از

سند شماره ۶

۱۴ شهر شعبان ۱۳۴۳ (۱۳۰۳/۱۲/۲۰) -
نمره ۵
مقام منبع مجلس شورای ملی شیداله
ارکانه
با توجهات امام عصر و نظریات آنمجلس
مقدس هیئت اتحادیه اصناف و زارعین
تویسرکان از غره^۳ شهر شعبان تشکیل شده
چون با مشی فکر عرایض داشته باشیم به
آنمقام منبع عرض شود حقوق حقه ما بکلی
پایمال گردیده حکومت و نظمیہ از مطالبات
حقوقی ما استنکاف مینماید عاجزانه استدعا
میکنیم نوعی مقرر که وسایل آسایش ما
یکمشت کسبه و رعیت فراهم گردد.

رئیس اتحادیه اصناف و زارعین

مظفرالسلطان

[مهر] اتحادیه اصناف و زارعین تویسرکان

۱۳۴۳

سند شماره ۷

علامت شیر و خورشید - مجلس شورای
ملی - نمره کتاب ثبت ۱۵۵۰۹ - تاریخ ارسال
۲۵ فروردین ماه ۱۳۰۴ - گردش اشعار فرست
وزارت جلیله داخله
از هیئت اتحادیه اصناف و زارعین تویسرکان
در تقاضای مساعدت حکومت و نظمیہ محل
نسبت به مطالب آنها عرضحالی رسیده سوار آن
جوفاً ارسال و مقتضی است در حدود و ظایف
مقررہ نسبت به ترفیہ حال اهالی اقدام نموده و
شرح را برای جوابگویی زودتر اعلام نمایند.

[امضا ناخوانا]

تویسرکان بوسیله آقا مظفرالسلطان

هیئت اتحادیه و اصناف و زارعین

تویسرکان

مراسله شما راجع بشکایت از عدم مساعدت

حکومت و نظمیہ محل در مطالب و اظهارات

حقه شما و اصل و بوزارت داخله تذکر لازم داده

شده قریباً از نتیجه مطلع خواهید شد.

پی نوشتها:

۱- پس از اتمام جنگ جهانی اول، نشست‌هایی
در بین تجار تهران صورت گرفت. در ۱۴
شوال ۱۳۳۷ مصادف با ۲۱ تیرماه ۱۲۹۸ یک
گردهمایی به منظور انتخاب اعضای عمومی
اتحادیه تجار که بالغ بر ۱۲۰ نفر و ۳۰ نفر
هیأت عامله بود در منزل حاجی محمدجعفر
آقاتاجر خامنه در دروازه قزوین، کوچه قوام
برگزار شد. در ۱۲ ربیع‌الاول ۱۳۳۸ مصادف
با ۱۳ آذرماه ۱۲۹۸ با حضور ۱۶ نفر از تجار،
نظامنامه اساسی هیأت اتحادیه تجار تهران
به ریاست حاج محمدحسین امین‌الضرب به
تصویب رسید و خط مشی کلی اتحادیه تعیین
شد. مدتی بعد، در ۱۶ جمادی‌الاول مصادف
با ۱۸ بهمن ۱۲۹۸ همان سال با حضور ۱۹
نفر از تجار نظامنامه داخلی اتحادیه نیز به
تصویب رسید. تجار خواست‌ها و اهداف خود
از ایجاد چنین تشکلی را در مفاد نظامنامه
اساسی اتحادیه تجار مطرح کردند که به
شرح زیر است:

- ۱- توسعه و ترویج تجارت و صناعت و فلاح
- ۲- تأسیس شرکت‌های تجارتي و صناعتي و
فلاحتي
- ۳- تأسیس مدارس تجارتي و صناعتي و
فلاحتي و تقاضای تکمیل و رفع نواقص
آن‌ها از مبادی عالیہ
- ۴- تقدیم پیشنهادات و لوایح قانونی راجع به
اصلاحات امور تجارتي و تنظیم دفاتر به
مقامات مربوط
- ۵- اهتمام در پیشرفت قوانین مذهبی و تقاضای
توسعه و صحت جریان امور معارف از مقامات
مقتضیہ
- ۶- رفع اختلافات و مناقشات تجارتي و غیره از
بنی اعضا... (سهیلا ترائی فارسانی، تجار،
مشروطیت و دولت مدرن (تهران: نشر تاریخ
ایران، ۱۳۸۴)، ص ۳۷۶).
- ۲- همان، ص ۳۸۲.
- ۳- تویسرکان در یکی از دره‌های غربی و
خوش آب و هوای کوه الوند واقع است. یکی از

۱۳
سازمان اسناد و کتابخانه ملی

بخش‌های ولایت ثلاث قدیم (ملایر، نهاوند و تویسرکان) است که وجه تسمیه آن از دو کلمه توی و سرکان ترکیب شده و نام دو قصبه بزرگ قدیمی است. توی شهر فعلی و سرکان در شمال توی قرار دارد. در حال حاضر، سرکان همان به نام سرکان نامیده می‌شود ولی توی از ابتدا به تنهایی گفته نمی‌شد و کلمه تویسرکان، نام خاص شهرستان است. شهرستان تویسرکان، از طرف شمال به کوه الوند از شمال غرب به شهر اسد آباد شهرستان همدان، از شرق به شهرستان ملایر، از جنوب به شهرستان نهاوند و از غرب به کنگاور از شهرهای استان کرمانشاه محدود است. (لغت نامه دهخدا، ۱۳۴۲، مدخل «تویسرکان»)

- ۴- مرکز اسناد کتابخانه مجلس شورای اسلامی، گردش ۵، کارتن ۱۴۱، جزودان ۳۰، دوسیه ۶۱ ص ۱.
- ۵- همان، ص ۱.
- ۶- دوسیه ۱۲۸۱، ص ۱.
- ۷- ترابی فارسانی، ص ۳۸۶، همان.
- ۸- به نقل از: چارلز عیسوی، تاریخ اقتصادی ایران، ترجمه یعقوب آژند (تهران: نشر گستره، ۱۳۶۲)، ص ۵۲.
- ۹- ریاست مجلس شورای ملی در این دوره برعهده میرزا حسین خان پیرنیا (مؤتمن‌الملک) بود.
- ۱۰- وزارت عدلیه در این زمان برعهده نصرت‌الدوله فیروز بود.
- ۱۱- در این دوره رضاخان سردار سپه، ریاست کل قوا و وزیر جنگ بود.
- ۱۲- منظور از «غره»، روز اول ماه قمری است.

۱۳۴۴

۱۳۴۴

هیئت اتحادیه تجار و اصناف
تویسرکان
نمره ۱۳۰

تاریخ ۱۳۰۴

موضوع: ...

بسم الله الرحمن الرحیم

اینجانب ...

...

علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مجمع علوم انسانی

تاریخ ۱۳۰۴

موضوع: ...

تاریخ ۱۳۰۴

موضوع: ...

هیئت اتحادیه تجار و اصناف
تویسرکان
شعبه
مورد شماره رج ۱۳۰۴
تاریخ ۲۳ شهریور ۱۳۰۴
شماره ۱۸۹۱۶

بسم الله الرحمن الرحیم
الحمد لله رب العالمین
اینجانب در تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳ در تویسرکان
با آقایان ... در باب ...
مذاکره نمودیم و در خصوص ...
توافق گردیدیم که ...
این توافق نامه را در ...
محل ...
مهر و امضاء نمودیم
تویسرکان ۱۳۰۴/۰۹/۲۳

وزارت عدلیه
اداره اسناد و اسرار
شماره ۱۸۹۱۶
تاریخ ۲۳ شهریور ۱۳۰۴
شماره ۱۸۹۱۶

بسم الله الرحمن الرحیم
اینجانب در تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳ در تویسرکان
با آقایان ... در باب ...
مذاکره نمودیم و در خصوص ...
توافق گردیدیم که ...
این توافق نامه را در ...
محل ...
مهر و امضاء نمودیم
تویسرکان ۱۳۰۴/۰۹/۲۳

سازمان اسناد و اسرار

اسم و نام و تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
اسم و نام و تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
اسم و نام و تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳

تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳

تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳

اسم و نام و تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
اسم و نام و تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
اسم و نام و تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳

تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳

تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳
تاریخ ۱۳۰۴/۰۹/۲۳